

**МІСТО РАДОСТЕЙ І СТРАЖДАНЬ:
ЛЬВІВ У ХУДОЖНЬОМУ, НАУКОВОМУ,
(АВТО)БІОГРАФІЧНОМУ
ТА ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСАХ ІВАНА ФРАНКА**

Роман ГОЛИК

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
бул. Козельницька, 4, Львів, Україна,
e-mail: roman_holyk70@ukr.net*

Дискусія про те, чи і наскільки Львів був і є Франковим містом, точиться вже давно й розпочалася ще з того часу, коли письменник тут жив. Хоч зараз уже маємо низку студій про Львів як місто Івана Франка та персонажів його текстів, однак, переконує автор статті, ця тема ще вкрай мало висвітлена. У цій статті проаналізовано різні виміри рецепції Львова у творчій спадщині та в житті Івана Франка. Автор досліджує, як зображене місто в прозі та поезії Франка-письменника, у текстах Франка-публіциста, дослідженнях Франка-вченого і у Франкових его-документах. Львів історизму й сецесії став місцем раціональних розмислів, драматичних емоцій і радикальних ідей Франкової молодості, а також і консерватизму та напівмістичного візонерства останнього періоду життя письменника й ученого. Іван Франко пройшов у Львові довгий шлях зростання й пошуків приватного простору: від мандрівок квартирами до власного дому. Його імідж в суспільній думці містян теж мінявся зигзагами: від реноме обдарованого студента Львівського університету до статусу проскрибованого революціонера, навіть “зрадника народів” і далі (через образ успішного письменника, журналіста, науковця) до образу генія й Мойсея України. Франкові візії Львова теж були різними й змінювалися у часі. Тож, з одного боку, упродовж 1875 – 1916 рр., коли письменник жив у місті, архітектурне, соціальне, культурне обличчя Львова помітно трансформувалося. Одночасно (під впливом різних обставин) змінювався і образ міста у Франкових творах, і образ самого Франка у свідомості львів’ян. Проте відомо, що й художні, наукові, публіцистичні тексти І. Франка значною мірою сформовані львівським міським середовищем. Львів став водночас і місцем тріумфу письменника та вченого, і місцем його найбільших життєвих випробувань і страждань. У цьому, на переконання науковця, і полягає парадокс Франкового Львова.

Ключові слова: Іван Франко, сецесія, історизм, література, культура, Львів, міське середовище, “сільський Львів”, культурний простір, ландшафт, образ, твір, дискурс.

Дискусія про те, чи і наскільки Львів був і є Франковим містом, точиться вже давно й сягає корінням того часу, коли письменник тут жив. Попри те, що нині вже маємо студії про Львів як місто Івана Франка та персонажів його текстів [3; 12; 18], тема Франкового Львова далеко не вичерпана. В ідеалі її мало б охопити синтетичне стереометричне

дослідження¹. Тут і зараз годі реалізувати хоч би частину таких амбітних планів. Тож спробуємо лише пунктиром обрисувати окремі аспекти окремих аспектів обраної теми.

Львів, що оточував Франка від 1875 року, коли він став студентом Львівського університету Франца І, і до смерті письменника у 1916 році, був амбівалентним містом, що на очах трансформувалося. Амбівалентним, бо для різних національних спільнот було водночас і тим самим, і зовсім іншим: для українців – княжим Львовом, осердям Галичини, для поляків – Lwowem, котрий вважали спадщиною Давньої Речі Посполитої та центром автономічної Галиції; в офіційному імперському дискурсі місто виглядало як Lemberg – столиця однієї з найбільших австрійських провінцій, котру називали Galizien und Lodomerien.

Австрійський Львів Франкового часу був містом значних суспільних та архітектурних змін [1, с. 239–523; 6, с. 170–535]². Так, Іван Франко жив серед львівської архітектури кінця XIX–XX століть, її витвори з'являлися у нього на очах. Як переконає Агнешка Магусяк, мотиви львівської/галицької сецесії помітно впливали на сучасників Івана Франка – “молодомузівців”, з якими він дискутував [8]. З іншого боку, поетика декадентизму, мистецькі тренди Jugendstil/Art nouveau/fin de siècle/Modern Style/

¹ З одного боку, воно могло б вмістити різні виміри ідеологічно-політичного, літературного, культурно-мистецького, економічного, містобудівного й архітектурного життя Львова; його демографію, соціотопографію, щоденне життя, духовну та матеріальну культуру 1870, 1880, 1890-х років та перших десятиліть XX століття. (Так мало б виникнути щось на кшталт розширеного “Вітгенштайнівського Відня” Стівена Тулміна і Алана Яніка [23; 24] або книжки Карла Шорске про Відень зламу століть [21]). З іншого боку, таке дослідження мало б складатися з “львівської” частини біографії Івана Франка, його суспільного образу в міському просторі. Нарешті, воно могло б обіймати також аналіз образу Львова в художніх та нехудожніх Франкових текстах.

² Спочатку – містом з рікою, згодом – містом заклепленої Полтви, спочатку – містом фіякрів та кінних трамваїв, з 1894 – містом трамваю електричного, а ще згодом – і перших гумірадіо (автомобілів); містом театру Скарбка, а згодом і Миського театру, пам'ятників Александру Фредрові, Яну III Собеському, Агенору Голуховському, Адаму Міцкевичу та Францішкові Смольці і вулиць та площ, названих (переважно) іменами знакових діячів польського культурного та політичного руху (від Чарнецького до Зиблікевича й Понінського); містом Єзуїтського городу, а потім і Галицького сейму (спочатку – інституції, згодом – будівлі), містом бібліотеки Оссолінських та НТШ. Життя Івана Франка в місті – період львівського “будівельного буму”, активного розширення міських просторів. Парцеляції колишніх передмість, забудови нових вулиць, пляців, обшарів – таким було творення Львова Івана Левинського з імпазантною будівлею страхового товариства “Дністер”, чисельних будинків у стилі української/гуцульської сецесії, а поруч із тим – Львова Тадеуша Обмінського та Казимира Мокловського й закопанського стилю; Львова єврейських міських і передміських кварталів. Львів Франка – Львів мирний і воєнний (що став місцем зустрічі письменника з “дивовижними новаціями” тогочасної військової техніки), Львів (формально) австрійський, (фактично) українсько-польсько-єврейський чи польсько-єврейсько-український, на коротко (у 1914–1915 років) – навіть російський. Львів Івана Франка – місто аристократів та демократів, політиків та урядників, священників та інтелігенції, слуг і служниць, сторожів і жандармів, а водночас “яндрусів”/“андрусів” з міського “дна”. Місто численних костелів і небагатьох церков, місто багатопверхових кам'яниць та ошатних вілл.

Secession мали вплив не лише на поліграфічну орнаментику Франкових книг, але й на тексти Івана Франка, зокрема й на поезику “Зів’ялого листя”¹. Водночас письменник формувався радше серед естетики архітектурного історизму Львова другої половини XIX століття, у контексті якого зростає і традиційний позитивізм, і популярний у часи письменникової молодості натуралізм.

Львів історизму й сецесії став місцем раціональних розмислів, драматичних емоцій та радикальних ідей Франкової молодості й консерватизму та напівмістичного візіонерства останнього періоду життя письменника й ученого. Іван Франко пройшов у Львові довгий шлях зростання й пошуків приватного простору: від мандрівок квартирами до власного дому. Його імідж у суспільній думці містян теж мінявся зигзагами: від реноме обдарованого студента університету до статусу проскрибованого революціонера, навіть “зрадника народів” й далі (через образ успішного письменника, журналіста, вченого) до образу генія й Мойсея України [2; 4].

Франкові візії Львова теж були різними й змінювалися у часі. Залежно від того, в якому контексті і в якій ролі (письменника, журналіста, науковця, “пересічного львів’янина” він виступав), якими шляхами переміщався, змінювалися і його власні настрої та ідеї, і настрої та образи його персонажів. В одних художніх контекстах Франків Львів масштабний, панорамний. Помітно, що тут письменник описував місто з певним пієтетом, намагався передати почуття й відчуття людини (від інтелігента до декласованого представника маргінесу), котра опиняється перед величчю Львова. (Взагалі мотив “великого/багатоповерхового міста” часто фігурував у споминах тогочасних українських/руських діячів, котрі перший раз відвідували столицю Галичини). “Зачарованість столицею”, прагнення довідатися, що “там, у тому Львові”, якнайшвидше туди потрапити помітні і в ранньому листуванні Івана Франка-дрогибичського гімназиста до львівських адресатів. Проте у цей час, за пізнішим виразом самого письменника (“У кузні”), йшлося радше про “місто у міфічній даліні”, яке згодом почало все частіше з’являтися у творах письменника й усе більше наближатися до читача.

Загалом, як зазначив Микола Легкий [7], Львів займає одне з центральних місць у топографії чи географії Франкового художньо-образного світу, що концентрувався у Галичині, але простягався далеко поза нею (поруч із Нагуєвичами, Бориславом, Самбором, Дрогобичем, Тернополем, Віднем). Зрештою, сам образ Львова (та й інших галицьких міст) у творах Франка-урбаніста був також і віддзеркаленням тенденцій західноєвропейської літератури XIX – початку XX століть та образів інших, далеких від Галичини, міст². У частині Франкових текстів образ Львова – відображення чи символ власних переживань письменника; в іншій частині цей образ сконструйований або з

¹ Богемність і декантентизм, які приніс зі собою новий напрям, Іван Франко не надто сприймав. Однак, як показує Наталя Тихолоз, світ львівських каварень, що приваблював і богемних, і небогемних літераторів та митців зламу століть, був “своїм” також і для Івана Франка. Зрештою, він залюбки спілкувався із “сецесійними” художниками та письменниками, а мода на сецесійний декор тоді була майже повсюдною.

² Тут простежується і бажання зобразити “череву Львова” так само, як Еміль Золя описував “Le Ventre de Paris”; поглянути на місто так, як “безсмертний Діккенс” (за виразом героїв “Леся й Полеля”), показати “блиск і ницість” львівського життя в руслі давнішої бальзаківської традиції.

естетичною (як сцена розгортання сюжетної лінії), або з “політичною”, суспільно-ідеологічною метою (як відповідь на певні події чи процеси).

Фокуси чи перспективи зображення Франкового Львова, як і його локуси, змінювалися від твору до твору, від контексту до контексту. У міфологізованих й загалом “карпатських” за контекстом “Петриях і Добущуках” Львів з’являється після літньої бурі/“градової тучі”, що змінює міський пейзаж. Тут місто “блищить”, але водночас його огортає вечір: “Уливний дощ змив весь порошок з камінних тротуарів міста Львова, а червоняві теребовельські плити ясніли, мов полив’яні. Тіні кам’яниць ставалися щораз довші, змрік щораз густіший западав по улицах” [15, т. 14, с. 164]. На початку “Леля й Полеля” малі шибеники Владко й Начко Калиновські в компанії “дітей львівських передмість” наближаються до Львова, вертаючись зі збиточного “очищення” Пелчинських полів й бачать панораму міста, що “розсипається перед ними півмісяцем на дні долини”. Опорами для дитячого погляду стають Високий Замок, Ратуша, Бернардинський костел і костел св. Миколая¹. Водночас наближення до Львова у рецепції малих розбишак означає й зростання дитячого неспокою, страху перед викриттям: місто постає джерелом підсвідомої тривоги та можливої небезпеки.

Згодом у тому ж “Лелі й Полелі” Начко Калиновський (вже як успішний львів’янин і професійний газетяр) кілька разів оглядає раннє, пробуджене місто, що поволі заповнюється мешканцями. В одному випадку герой йде з друкарні після нічної праці й бачить Львів, у будинках якого вже відкриті брами, крізь яких видно життя простих, бідних міщан: у відкритих склепах/магазинах сидять заспані склепові, у замерзлих подвір’ях світяться вікна “за якими у тісних брудних та вологих комірчинах працювали від раннього ранку дрібні ремісники: щевці, кравці, щіткарі” [15, т. 17, с. 149]. Цей епізод лише утверджував картину суспільної диференціації Львова, якій (в руслі позитивізму/реалізму) надавав перевагу Іван Франко. В іншому контексті твору Начко, навпаки, спішить на роботу вулицями того ж зимового міста. Тут картина майже безгучного, заповненого спорудами й поодинокими людськими постатями обмерзлого ранішнього простору – також фон для переживань героя. Однак це тло просто обрамляє дії та емоції персонажа. Франків акцент у цьому випадку лягав на зображення міста як спільноти людей та їхніх дій, а не лише як довколишнього пейзажу. Львів поставав притемненою ареною, на яку люди-актори якраз мали вийти з ранкової п’ятми. (Серед них автор спеціально знову ж виокремлював “людей праці”)². Зимовий Львів та його

¹ “Вже вийшли на перевал цитадельної гори, вихилилися із-за гребеня і по нижче їх стіп розсипався весь Львів. Левик на міській ратуші блискотить і горить у останньому промінню заходового сонця, бернардинський годинник видзвонює сьому годину, муляри б’ють у дошки на фаєрант десь коло св. Миколая, напівпрозорий блакитнуватий туман стелиться над містом і зливається з темною зеленню ліска на Високім Замку” [Порівняймо: 15, т. 17, с. 19].

² “До друкарні на вулицю Ягайлонську мав чималий шмат дороги, треба було спішити. [...] Вулиці були ще зовсім порожні. Незважаючи на місячне світло, по рогах і поворотах палились газові лампи, що звичайно бувають гашені лише тоді, коли панують найбільші темноти. Тут і там спішили робітники до своїх верстатів або, туркотячи по замерзлим і грубою верствою льоду покритім бруку, їхали бляшані буди з свіжим печивом, розвозячи його по грайзлярнях” [15, т. 17, с. 392].

мешканці у Франковому тексті не виглядали особливо привабливими. Тут морозом окутане не лише ранкове місто, але й (частково) взаємини між його жителями. Все навколо – від кав'ярень і храмів до возів і фіакрів у цій картині начебто нейтральне і не стигматизоване, але водночас несе менші чи більші сліди бідності, некомфортності, побутових конфліктів¹. Зрештою, лише згадка про давній анекдот про львівські події 1848 року (точніше, про німецькі прізвища тогочасних польських городян) змушує головного героя (Начка Калиновського) посміхнутися. Цей усміх іронії чи сарказму дещо нейтралізував образ холодного зимового Львова, “зігрівав” героя та загальний тон розповіді.

Нотки іронії й сарказму, також пов'язані з образом зимового Львова, увиразнюються й у іншому Франковому творі – “Для домашнього огнища” [13]. Львівські вулиці й дільниці тут тяжіють над персонажами, і навпаки, настрої героїв “лягає” на міський простір. Наприклад, зайнятий невеселими думками капітан Антон Ангарович імпульсивно рушає зі свого будинку на Пекарській у бік Личаківського цвинтаря. Пейзаж цього безлюдного маршруту лише підсилює песимізм капітана і мимоволі керує його діями². В іншому контексті, йдучи Пекарською, Ангарович наближається до “зрадливої гололедиці під брамою свого будинку”. Тут львівська вулиця стає синонімом людської недбалості (як причини) й травматизму (її наслідку), а Франків текст набуває рис інвективи і водночас сакрастичного констатування “вічної львівської безгосподарності”³.

Загалом львівський ландшафт у контексті “Для домашнього огнища” [порівняймо: 12] використовується ширше, аніж у “Лелі й Полелі”. “Вузлами образу” міста на сторінках цієї повісті стають чіткі координати – назви львівських вулиць, якими

¹ “Обік костьола бернардинів стояли якісь дві скулені старенькі жінки, ждучи, чи швидко відкриють костел на ранішню відправу, і скорочували собі час ждання цілою літанією прокльонів, якими вони одна одну обкидали. Дальше з ясно освітленою кав'ярні Мюллера чути було уривки співів, прокльонів і скарг, виголошуваних рівночасно кількома захриплими, п'яними голосами... Начко всіміхнувся, минаючи Галицьку площу. Порожні будки синевидських бойків довгою низкою стирчали збоку тротуару, мов оголені з тіл кості. На другім боці площі стояло кілька санок фіакрів, чути було, як перемерзлі коні звільна... хрупали обік і як на санках, прикриті коцями, хропіли візники” [15, т. 17, с. 392].

² “Покинувши домашні пороги, несвідомо звернув свої кроки в противний бік, горі Пекарською вулицею до Личаківського кладовища. Вулиця була майже пуста, тільки десь не десь ішли тротоаром прохожі або служниці з коновками брили в снігу півперек вулиці. Може те понуре небо, [...] може непринадна перспектіва довгої, майже пустої вулиці, що кінчала ся кладовищем розкиненим на сугробі і тепер майже зовсім застеленим сумерками, а може все оте... округене... втоптувало його у щораз чорнішу меланхолію” [13, с. 64].

³ “Хід думок капітанових був перерваний зовсім не особливою пригодою. В однім місці перед великою брамою був сніг на тротуарі зовсім утоптаний. [...] Таким робом на гладкій дорозі зробилася дуже небезпечна машина, [...] в практиці називана львівським карколомом. Правда, у Львові обов'язує припис посипати такі карколоми піском, попелом [...], та всі такі приписи тратять свою обов'язкову міць тим повніше, чим далі йдемо від середини до границь міста, а на вулиці Пекарській виповнюють їх аж тоді, коли кілька або кільканадцять осіб поляже жертвою такої невинної підривки...” [13, с. 65].

переміщаються персонажі. Часто їхні маршрути “закручені”: героїв гонять неспокійні думки, вони “валансаються”, бродять містом, як капітан Ангарович, котрий не хоче вертати домів, на “фатальну” Пекарську. Рухаючись головними міськими вулицями, герой намагається злитися з львівським натовпом. Переміщення Львовом стає для нього майже несвідомим блуканням, хоча у вибраних маршрутах є й своя логіка¹. Згодом капітан йде нічним містом навмання, безсистемно переходячи з вулиці на вулицю, щоб приглушити душевний біль; його маршрут складається із зигзагів та кіл. Тепер І. Франко провадить свого персонажа з центру на периферію, і той намагається зайти якнайдалі вглиб міських нетрів, петляє, щоб втекти від проблем. На тлі психологічної кризи героя перед читачем розгортається карта центральної частини Львова, побачена з висоти святоюрського пагорба². Звідси герой бачить столицю Галичини в іншому світлі, як за дня. Це місто темряви, місто розчарувань, небезпечне вмістилище прихованих за добропорядністю кримінальних кубел, місто злочинів, підозрив, прозрив і покарань, що завдають болю [порівняймо: 20]. В іншому місці того ж Франкового тексту мандрівка Львовом не реальна, а уявна. Тут Анеля намагається віртуально супроводити Шимонову, у думках повторюючи її шлях додому. Ця дорога старшої жінки, хоч щоденна, завчена й звична, також “кручена”, “непрактична”, й із нею також вимальовуються образи центру міста³. Львів і тут перетворюється на лабіринт, ускладнений так само, як пригодницька чи кримінальна інтрига Франкових текстів. Шлях містом у його повістях та романах –

¹ “Прийшовши на Бернардинський пляц, звернув на вулицю Галицьку, відси вийшов на ринок, відси вийшов на Трибунальську, і поперед головний одвах вийшов на вулицю Карла Людвіка. Йшов сими улицями, де горіло найбільше світла і снувало найбільше прохожих. Вулицею Кароля Людвіка звернув на пляц Мар’яцький, відси на Академічну і так по цілогодиннім огляданні вистав склепових, пильнім відчитуванні титулів книжок, виставлених в антикварнях і книгарнях [...], сам не знаючи як, капітан опинився на вулиці Фредра перед будинком офіцерського казина” [15, т. 19, с. 68].

² “З вулиці Фредра вийшов на Баторія, відси на Кам’яну, даліше на Панську, та тут звернув і пішов сею вулицею в напрямі до Зеленої, але не виходячи на Зелену, завернув на вулицю Зиблікевича. Шукав самітних, темних завулків, от тим-то й скрутив на Стежкову і вийшов знов на противний кінець вулиці Фредра. Відси через пляц Академічний пішов угору Гончарською, даліше на вулицю Големб’я, зійшов униз на Калічу, а відси йшов просто вулицею Оссолінських до пустого і завершого в темряві Єзуїтського саду... мов травлений звір, він пустився йти прискореним кроком перед соймовий палац, на вулицю Міцкевича і горі нею, до церкви св. Юра”. Ненависний тепер Львів перетворюється в “темне, замклене озеро, зложене з домів, палаців, тут і там мигтючого світла і клетоту фіакрів, що розстелювалося перед його стопами...” [15, т. 19, с. 78]. Зрештою, навіть спустившись у “лігво злочину й гріха”, на Пекарську, капітан намагається втекти звідси, і біжучи вулицями, переходить “темну Францішканську вуличку” й опиняється аж на Курковій, а звідтам, перейшовши Губернаторські вали, знову рушає у саме серце міста – на Ринок.

³ “Ось вона шлапає по болоті вулицею Чернецького, на Бернардинську площу, переходить коло прилавоків, на яких бойки продають овочів, скручує на Галицьку, а з сеї на ринок, переходить коло ратуша, півперек Ринку на Домініканську, а відси на Вірменську. І як таки та стара жінка не може йти просто вулицею Чернецького та Губернаторські вали, а звідси на Домініканську вулицю!”.

образно кажучи, шлях, яким персонажів веде доля, і який нерідко завершується трагічно. У цьому сенсі, образ Львова з творів Івана Франка справді демонструє ілюзорність міфу спокійної, “щасливої Австрії й Галичини” [25, s. 28]

Проте Львів, що постає з цього тексту, – світ міщан, міської інтелігенції, представників військового стану та аристократів. Однак у творах І. Франка бачимо й “сільський Львів”, точніше, “село у Львові” XIX–XX століть. Його частина – характерний образ “синевидського бойка”, який став одним із елементів тогочасного урбаністичного пейзажу для всіх львів’ян, незалежно від національності (образно кажучи, від Якова Головацького до Яна Парандовського). Саме сліди присутності синевидських бойків бачить біля Галицької площі герой Франкового “Леля й Полеля” Начко Калиновський. У тексті І. Франка покинені й частково антропоморфізовані бойківські торговельні будки слугують знаками нужденності селян, їх чужості, непристосовані до життя в міському середовищі¹. (Саме тому ці будки, за словами Франкового твору, стирчать “збоку тротуару, мов оголені з тіл кості”). Врешті, сам письменник, як і багато його руських (українських) сучасників, прибув до Львова зі селянської (“мужицької”) хати, принісши в міський контекст українську народну культуру, а в літературу – фольклорні мотиви. Походження (так само як і вишита/селянська сорочка у контексті міського костюму/гарнітуру) виділяло його серед інших львів’ян. Це було, з одного боку, предметом гордості (“син народа, що вгору йде, хоч був запертий в лях [...], мужик – пролог, не епілог”), а з іншого – посилювало відчуття “інакшості” в колонізованому урбаністичному просторі, що викликало неоднозначну реакцію з боку міської більшості.

Проте в полі Франкової уваги залишався й маргіналізований та некомфортний світ міських “яндрусів”/“андрусів”, “песе житте” в’язнів і сторожів львівських “Бригідок”: “Вічне віддихання важкою, затроєною атмосферою тюрми, затухлих стін, темних коридорів і вонючих, перелюднених казень” [15, т. 17, с. 264]². Тюрми та в’язні у Франковому дискурсі стають елементом міського пейзажу Львова уже в “Петріях і Довбущуках”. У такий спосіб, Франків Львів майже відразу виглядає містом соціальних контрастів³.

Водночас Іван Франко вів читачів з публічного простору Львова й у приватний простір львівських жител кінця XIX століття. Невипадково роман “Для домашнього огнища” починався з коротенької згадки про ошатний салон/“сальон”, в якому сидять

¹ Демографічна ситуація у Львові XIX – початку XX століть складалася не на користь українців загалом, а українських селян зокрема. Руські селяни походили з дальших, а не передміських сіл й асоціювалися в місті (передовсім) з ярмарками, базарами, слугами та служницями (звідси стереотип “дівчини”-“меланки”), а також з печеними каштанами (як бойки) й опинялися на маргінесі суспільного життя.

² Для нелівівських читачів “Панталахи” Іван Франко мусів спеціально пояснювати саму назву тюрми як частину топоніміки чи урбаноніміки пенітенціарного/кримінально-пенітенціарного Львова (“так називається львівська тюрма при Казимирівській вул., колишній монастир ордена св. Бригіди” [15, т. 17, с. 264].

³ “Довгим рядом, побренькуючи ланцюжками, йшли парами по вулиці Бригідській арештанти. Їхні сірі суконні сердаки помокли до нитки, вони під час тучі і граду не мали спочинку, працювали під голим небом” [15, т. 14, с. 164].

його героїні. Звідси також і детальний опис “гарного помешкання на вулиці Панській”, котре винаймають брати Калиновські з “Леля й Полеля”. Їхня квартира скромна й не надто престижна. Проте двокімнатні (“двопокойові”) апартаменти в офіцині на (тогочасному) першому поверсі слугують у І. Франка прикладом добротного львівського “кавалерського” мешкання¹. Автор “Леля й Полеля” спрямовував своїх героїв і поза межі цього простору, у будівлі суспільних інституцій та в житла інших львів’ян, згори донизу “препаруючи” засобами художнього слова суспільну структуру Львова². Персонажами Івана Франка були й мешканці сирих сутеринів, захованих серед будинкових “колодязів” тісних помешкань-комірок львівських кам’яниць з убогим, аскетичним інтер’єром (як, наприклад, в’язничний сторож Спориш з того ж “Панталахи”)³. На дні львівської піраміди повсякденності у Франкових текстах опинилися приміщення на зразок “казень”/камер львівських в’язниць, де засуджені були приречені на існування, а не на повноцінне приватне життя⁴. Ця картина підтверджувалася болісним тюремним досвідом самого молодого Івана Франка.

Схожі описи публічного й приватного Львова було подано не просто для легкого читива. Письменник, як і його сучасники, бачив свої твори відгуком власного життєвого досвіду, актуальних суспільних подій, або відгомонам історії міста. “Панталаха”, – підкреслював згодом автор, – текст, що відображав реальність львівських тюрем 1880-х років, але залишався реалістичним і для Львова початку ХХ століття⁵. Апелювання до міської історії було невинуватим. Це добре помітно на прикладі “Леля й Полеля” та

¹ “В однім покою знаходилася спальня обох братів, у другім – досить багата бібліотека й кавалерське, однак уряджене зі смаком і практично; хоч без фальшивого блиску й розкоші, зате порядок усюди був взірцевим, чистота – ненаганна” [15, т. 17, с. 60].

² “Запрошено їх до всіх кращих домів – не тільки вищої інтелігенції, професорів університету, вчителів та урядників, але й заможного, інтелігентного міщанства...” [15, т. 17, с. 61].

³ “У своїм одинокім покоїку на другім поверсі... старої кам’яниці, положеної біля вузької та брудної вулиці недалеко Бригідок, ключник Спориш кинувся на своє старе крісло... сидів так довго у німій задумі. Сумерки вже западали, а в його вузенькій, голій кімнатці, що виходила вікном на тісне та глибоке, як криниця, подвір’я, було вже напівтемно” [15, т. 17, с. 264].

⁴ “Казня, в якій сидів Прокіп, недарма звалася “пеклом”. Була вона найгірша, найтісніша та найневигідіша в цілім закладі. Положена в сутерені, в темнім куті величезної будівлі, якраз обік тюремної кухні, вона вліті була душна, як правдиве пекло, а взимку одна стіна звичайно була гаряча, а дві інші мокрі. Освітлювало її одне мале віконьце, що виходило на північ, а затінене було з заходу муром офіцини, так що... сонячний промінь ніколи не заглядав до сеї нори. Давніше ся казня служила за склад кухонної посуду, але, коли побільшено “штанд” арештантів у закладі, випорожнено й цю щопку і впаковано до неї Прокопа, “поки, бестія, не здохне” [15, т. 17, с. 236].

⁵ “Епізоди тюремного життя, оповідані тут, певно значною мірою належать уже до історії, се остатні сліди старих, доконституційних відносин [...] Жорстокі часи плодили жорстоких людей. Та кілька тої жорстокости тепер уже [...] сумна та страшна казка, а не дійсність? Сього не беру я рішати, а події остатніх днів, бунт в’язнів у Бригідках свідчить, що давнє лихо іще не зовсім минуло” [16, с. VI].

“Героя поневоли”, де з’являється художня реконструкція Львова “Весни народів”, зокрема й бомбардування міста восени 1848 року. Центром подій тут стає площа Ринок (у Франка – просто ринок), де “національно прозрілі” львів’яни протистоять австрійським жовнірам. Львівська юрба, за прикладом “Парижа, Берліна, Відня” будує на головній площі міста революційні барикади, вириваючи “теребовлянські плити” з хідників/тротуарів та доріг. Однак австрійська військова машина швидко припиняє дії львівських гвардійців і “пауперів”, щільно облягаючи довколишні львівські вулиці й нищачи повстанців¹. Проте саме в цьому вогненному кільці й виникає “героїзм поневоли”, що затягує Франкового персонажа, львів’янина Калиновича, перетворює його зі свідка на учасника подій. Інша, історіографічна, картина 1848 року поставала в “Задушних днях у Львові 1848 р.”, які І. Франко опублікував 1888 року. Головний акцент тут зроблено на поразці міста як одного з острівців національної й громадянської свободи. Саме для цього автор допису наводив вражаючу статистику понівеченого у листопаді 1848 року Львова². Певною мірою, письменникові йшлося загалом про демократичний українсько-польський Львів “Весни народів”, що прагнув автономності й протистояв віденському централізмові. Однак і тут Іван Франко апелював не так до історії, як до історичної пам’яті та уяви львів’ян³. Загалом Львів у науковому дискурсі І. Франка – наскрізна тема. І не лише тому, що більшість Франкових монографій та статей (як і художніх творів) була написана й опублікована саме тут. Політична, економічна, культурна історія Галичини, якою займався Франко-вчений, так чи інакше вела до Львова. Зрештою, історія літератури Австрійської Русі як частина історії загальноукраїнського красного письменства (зокрема в “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.”) те ж значною мірою була для І. Франка історією літературного Львова.

Львівський простір кінця XIX – початку XX століть у текстуальному світі Франкових творів маркувався за національною ознакою. В частині його текстів центром уваги був саме русько-український Львів, протиставлений польському. Водночас праця

¹ Карабінові залпи посипалися з боку Галицького й Мар’яцького майданів, з боку головної гауптвахти та ще й із Краківського майдану, увесь ринок разом із прилеглими до нього вулицями був оточений залізним кільцем цісарського війська. Про те, щоб вибратися з цього кільця, не могло бути й мови, тим більше, що саме біля костюлу єзуїтів, на високій, але ще не добудованій барикаді вже розпочався гарячий бій” [15, т. 17, с. 477].

² “Бомбардування було страшним нещастям для Львова. Згоріли ратуш разом із судовою регістратурою та частию бухгалтерії, далі театр із редутовим залом, будинок головної школи, техніка з музеями та збірками науковими, університет зі збіркою моделей, кабінетами зоологічним, анатомічним, ботанічним та бібліотекою з 40 000 томів книжок і рукописів, між якими була збірка старих документів із монастиря Тинця та цінна бібліотека Гареллі, а надто 15 приватних домів. Страту оцінено на мільйон ринських. Страту в людах обчислила секція санітарна Львівського магістрату на 55 осіб убитих або таких, що померли від ран, і 75 ранених” [15, т. 46, ч. 1, с. 537].

³ “Саме сьогодні (д[ня] 1 падолиста 1888) минає 40 літ від пам’ятного бомбардування Львова. Не давній час, а все-таки тодішні події так неподібні до того, що бачимо тепер, що, справді, іноді вірити не хочеться. Не забуваймо, що задушні дні у Львові 1848 р. важна та фатальна дата в історії Галичини. Бомбардування Львова і спричинена ним перемога реакції були першою й останньою рішучою перемогою нівеляторського централізму над самостійним розвоєм Галичини” [15, т. 46, ч. 1, с. 528].

у львівських польських виданнях (дарма що названа згодом “в наймах у сусідів”), як і зміст дописів І. Франка у них, свідчила, що польський Львів, його літературні, культурні та суспільні проблеми, не був для нього повністю чужим. Навпаки, це Інше місто письменник та вчений не тільки вивчав ззовні, але й добре знав зісередини, з перспективи “поступового” польського журналістського середовища. Більше того, він писав про польський Львів польською ж мовою, занурюючись у його культуру. Так, Калиновичі – вихованці “простого селянина з Вульки” на початку “*Lelum i Polelum*” обертаються в змішаному мовному середовищі міського говору та арго Львова з його “майхрами” (ножами) і “бухачами” (зłodіями) але далі, фактично, переходять у світ галицько-львівського інтелігентського койне, “конверзації освічених людей” [17; 19, с. 206–207, 223–252; 22]. Персонажі його “Леля й Полеля” та “Для домашнього вогнища” поміщені у світ подвійних ідентичностей: польської та руської. Зображений тут Львів настільки ж український, як і польський. Зрештою, це місто – радше сцена сімейних і кримінальних пристрастей, які й мали опинитися у полі зору чи сприймання читача. Водночас зростаюча боротьба націоналізмів/патріотизмів у боротьбі за місто й край – з одного боку, та ідеологічні конфлікти між аристократами й демократами, буржуа/міщанами та інтелігенцією віддаляли І. Франка від польського Львова. Тому, попри все, І. Франко наголошував власну руську ідентичність навіть у передмові (“*Niesco o sobie samym*”) до польськомовного видання “Галицьких образків”. Тут (щонайменше мовно) автор нібито відмежовував себе від локальної Русі і русинів, але насправді, навпаки, акцентував свою міцну прив’язаність до руської (української) ідеї¹.

В іншій частині Франкових текстів, зокрема й у віршованих хроніках 1880-х років “зі злости дня” [14, т. 52, с. 39–75] польський Львів поставав у негативному світлі. Він асоціювався, зокрема, з Бернардинським костелом і постаттю Яна з Дуклі. І споруда, і статуя святого на колоні перед нею, і його культ серед львівських поляків для Івана Франка – символи релігійної ворожнечі, фанатизму та конфліктів часів Хмельниччини².

¹ Власне постійна українська самоідентифікація письменника, специфіка написання й видання самих творів, як також ще не надто велика популярність “львівської” тематики в польській літературі другої половини XIX століття, очевидно, й спричинили до того, що (як зауважила Катажина Котинська) для польської літератури романи І. Франка “*Lelum i Polelum*”, “*Dla ogniska domowego*” залишилися “щонайбільше маргінальною цікавинкою”, тоді як українці їх скурпульозно вивчають [25, с. 27.] Справді, у польським письменстві XIX століття фігурував радше інший, варшавський “*Lelum-Polelum*” (1888) – “*powieść historyczna dla starszych dzieci*”, яку видав колишній січневий повстанець Валерій Пшиборовський і яка розповідала про середньовічну Польщу. Натомість польську львівську прозу цього часу пов’язували передовсім з “Ідеалістами”, “Великим світом Цапівичів”, “Львівськими хроніками” та іншими творами Яна Ляма (згодом інший львів’янин, Юліуш Кляйнер, спеціально наголошував “львівськість” письменника). Тому на українському літературному полі Франкові тексти, що майже не мали конкурентів, цінувалися високо, як “свої”, натомість у польському були недооцінені як “чужі”.

² Тому на заклик львівських бернардинців спільно вшанувати 400-річчя від дня смерті святого у червні–липні 1884 року, поет реагував гостро, апелюючи до традиційних історичних аргументів львівських русинів, зокрема й легенди про:

Який був Ян з Дуклі добродій для нас.

Антипатію Франка-журналіста викликав також інший знак польської присутності у Львові – Копець Люблінської унії на Високому Замку¹. Від польського середовища у творах Івана Франка відштовхував також негативний образ львівського аристократа (зрештою, поширений у колі тогочасної демократично налаштованої інтелігенції)². Забави львівської аристократії (які для Франкового сучасника – аристократа Мар'яна Роско-Богдановича були ідилічними атрибутами львівського життя 1880-х років), у візії українського автора здавалися лише засобом польської сторони відвернути увагу публіки від національно-політичних проблем місцевих русинів³. Загалом же

Про се, сказать правду, не знаю:
 Так як він від Хмельницького Львів колись спас,
 То хто зложив окуп? Питаю.
 Коли пам'ять його русини споминать
 Будуть в бернардинській каплиці,
 То що руські трупи на те повідять,
 Ті – там, в бернардинській криниці? [14, т. 52, с. 65].
 ... Що школи не хочуть нам дати не хочуть у Львові,
 Се жарт – для малої дитини.
 Та глянь і втішайся! В братерській любові
 Як липнуть до нас бернардини [14, т. 52, с. 67].

¹ У вірші-дописі з 1884 року він зображав його не символом вшанування, а, навпаки, знаком поховання польської історії:

Се що на Високому Замку вищить
 Усяких паничків зграя?
 Полонія сипле могилу – лиш цить!
 Конституції Третього мая [14, т. 52, с. 67].

² У “Лелі й Полелі” автор подавав образи двох персонажів “з вищого світу” – графів Гіацинта й Адольфа. Граф Адольф уособлював тут львівську аристократію як “опікун, заступник і оборонець” “дбайливий батько” галицької шляхти. Він поставав центром (“магнітом”) суспільної уваги, до якого кожен прагне наблизитися. Іван Франко свідомо йшов на гіперболізацію цього образу, не приховуючи сарказм. Граф – постать, яку, з одного боку, творить походження, маєток і політичний капітал, а з іншого – суспільна думка, яка перебільшує значення аристократизму. З іншого боку, довкола вельможі формується павутина львівського світського життя, спілкування з ним – одне з правил бонтону: “бачити графа Адольфа, бути представленим графові Адольфові говорити з графом Адольфом, – це були речі для багатьох принадніші, важніші і корисніші. До нього тиснулись, але вживаючи тисячних стратегічних фортелів, щоб приховати це тиснення і заскакування; його слова ловились у польоті і подавались з вуст у уста, мов дорогі історичні пам'ятки...” [14, т. 17, с. 97]. Львівський граф самовпевнений, хоча й знає, що його імідж – лише ілюзія: “Видно було по ньому, що відчуває свою вищість над усім оточенням і що радо вдає з себе велику людину”. Пиха і надмірна амбітність у “Лелі й Полелі” стають постійними атрибутами в описах львівських аристократів: і, разом з типовою зовнішністю (“менш або більш обвислими губами”), характеризують їх “бодай чи не краще від гербів, викарбованих на печатках”.

³ Із всіх сторін Русі народ десь спішить,
 “Куди так спішиш, чоловіче?”,
 “Та від єзуїтів свій край боронить

“злободенні” публіцистичні твори Іван Франка з життя різних середовищ тогочасного Львова у чомусь перегукувалися з текстами його польського сучасника Яна Ляма – автора популярних у 1880-ті роки “Львівських хронік”¹. Проте зрозуміло, що тут йшлося про дві різні візії Львова – польську та українську, які багато в чому не збігалися². Конфлікт з приват-доцентурою у фактично польському Львівському університеті [10] також не сприяв зближенню з польськими інтелектуальними колами. Львів Каспровича й Стаффа, Бігеляйзена і Брікнера так і не став Львовом Франка.

Взаємини Івана Франка з Львовом єврейським (та єврейською Галичиною загалом) характеризують по-різному³. Взагалі ж Франкове ставлення до єврейського елітарного й бідняцького Львова будувалося за прийнятою формулою взаємин руської та єврейської спільнот у Галичині кінця XIX – початку XX століть: дистанційованість, що поєднувала у собі і толеранцію, виrozumіння, і (взаємну) ізоляцію.

Проте й руський Львів Іван Франко не завжди мислив як щось цілісне. Це стосувалося і світського, і релігійного українського Львова. З одного боку, присутність Русі в місті Лева для І. Франка була історичною закономірністю й безсумнівним позитивом, а руські/українські установи – уособленням національного духу⁴.

Ідемо на віче, на віче!

Та Lwowska Gazeta на те вухо глуха,

Їй віче – на яворі фіги,

Про нього ні слова, зате слів чепуха

Про песі та кінські висьціги (27 квітня 1884 р.) [14, т. 52, с. 55].

¹ Тут і там йшлося про тексти, які вимагали доброго знання конституації (контексту й ситуації) й творили складну асоціативну мережу між постатями, вчинками, подіями та їхнім суспільним резонансом у місті. З часом частина конотацій Франкових і Лямових текстів деактуалізувалася чи й втрапилася.

² З польським Львовом І. Франка розлучив й конфлікт довкола Адама Міцкевича, культ якого в місті був дуже значним (невипадково саме тут поставили пам’ятник Адаму Міцкевичу та, як національні реліквії, зберігали його рукописи, видавали тексти поета як одного з національних пророків). Пізніша спроба примирення з львівським польським середовищем стала, радше, непорозумінням (через публікацію “Wielkiej Utraty” – начебто віднайдені частини “Дзядів” Адама Міцкевича, котра, очевидно, була лише імітацією тексту польського поета).

³ З одного боку, як зауважив Ярослав Грицак, тут можна вбачати активне зацікавлення єврейською проблематикою та філософією, з іншого – його протилежність [4, с. 337–363]. Зрештою, найвідоміші образи євреїв в урбаністичному просторі Франкових текстів – це радше, амбівалентні образи євреїв Галицької Каліфорнії, бориславсько-дрогобицько-тустановичівського нафтового Ельдорадо. З іншого боку, пунктами, що пов’язували І. Франка з цим середовищем, були ті євреї, з якими він був знайомий та контактував.

⁴ Наприклад, виховний заклад львівських василянок:

Не треба й пророка, щоб здриг світляний

Будущини нашої ранок:

Сьогодні ми бачили іспит річний

У закладі василянок.

Учителькам, вчителям честь за їх труд,

І честь настоятельці тоже!

Водночас клерикальний руський Львів довгий час не викликав особливих симпатій письменника, хоча його позиція змінювалася¹. У період переслідувань за соціалізм та “монологів атеїста” “місто святого Юра” було досить далеким від Івана Франка як “суспільно небезпечного елемента”, натомість Греко-католицька церква здавалася тоді бунтівному юнакові не надто прогресивною. В 1870–1880 роках І. Франко унійний Львів асоціював з москофільством “святоюрців”, частково – з латинізацією східного обряду в греко-католицькій церкві, якої боялися руські інтелігенти, особливо після начебто “проєзуйтської” Добромильської реформи василіян (ЧСВВ). Навіть вступ на митрополичий престол Андрея Шептицького був зустрінутий спочатку прохолодно, як ознака латинізації. Ці побоювання (передовсім з національно-релігійної рації) частково поділяв і сам Іван Франко, котрий всіляко наголошував на боротьбі з єзуїтами. Лише в перших десятиліттях ХХ століття, разом зі зміною суспільного образу митрополита Андрея Шептицького, відбувалося й певне зближення письменника зі “Львовом святого Юра”. Неординарність Франкової особистості впливала й на його рецепцію інших українських інституцій міста – від “Просвіти” до НТШ. З одного боку, він співпрацював з цими установами та позитивно оцінював їхню діяльність. З іншого – викривальний дискурс (чи, може, викривальний розум) Івана Франка нерідко акцентував на поверховості/парадності/помпезності, беззмістовності руських львівських організацій, акцентував на розходженнях між словами й справами їхніх діячів².

Най далі “по-руськи й по-людськи” ведуть
Оцей інститут! Щастя їх боже! –
нотував поет 20–21 червня 1884 року [14, т. 52, с. 64].

¹ Див. про це недавню дисертацію: Медвідь І. А. Характер та еволюція релігійних поглядів Івана Франка: на прикладі ставлення до Греко-католицької церкви: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07.00.01. Історія України. Львів, 2017.

² Звідси – картина ілюзорної руської єдності у недокінченому вірші “Згідливість” [15, т. 3, с. 333–335, 428–429]. Тут, у гротескній сонній фантазмагорії до Львова стікається уся тогочасна Галицька Русь, її духовенство і миряни:

І тягнуться усі, немов пшеничне тісто,
“До згоди” кричучи, у славне Лева місто.
... Немов потопа вни пливуть і напливають,
І славний Лева град, мов хмара, накривають.

Сценою велемовного і багатолюдного зібрання стає площа Ринок, що дивовижно трансформується: усе навколо починає уособлювати українську присутність. Зникають навіть чотири статуї грецьких богів і криниці коло них, а замість них з’являються чотири трибуни:

Товпа розпирслася. Мій сон усе змінив.
Гляжу – се ринок. Мир увесь го наповнив.
А по рогах, де десь криниці й грецькі божки,
стоять поставлені мовниці, збиті з дошки.
І замість гречеських болванів кам’яних
То штири стовпи Русі стоять на них.
І кожний бесіду величну починає,
До згоди братньої усіх наминає [...].

Проте саме такий, – парадоксальний й суперечливий, – Львів був сценою Франкового життя, природним середовищем існування – з усіма зручностями й незручностям. Львів для Івана Франка був звичною повсякденністю, про що свідчив усталений маршрут, яким письменник ішов з роботи додому, та визначені місця, біля яких зупинявся, люди, з якими контактував¹. Однак Франкове життя у Львові нагадувало не стільки стабільний шлях респектабельного науковця, як динамічний рух професійного письменника й журналіста. У міському середовищі він поводився як “поет”, підкорений напруженому робочому ритмові². Свою роль у міському соціумі І. Франко вбачав у подвійному світі. Звідси й амбівалентний образ журналіста на сторінках “Леля й Полеля”: з одного боку, – учитель народу, пророк, який намагається покращити суспільство, з іншого – звичайний репортер, який подає людям цікаві факти. Цю концепцію Франкові доводилися корегувати під впливом змінних обставин власного життя. В університетські роки він бачив себе в образі виняткової фігури божественного напівсалонного поета з незвичним псевдонімом (Джеджалик)³. Однак, ставши героєм соціалістичного процесу, молодий письменник несподівано для себе перемістився з центру на суспільний маргінес Львова, провідні інституції якого нараз стали для нього “чужими”⁴. Звідси й цілком протилежний

Однак ідилічна картина єдиного руського Львова поволі щезає: порожні й безрезультатні промови на головній площі міста тривають, натомість все навколо розвіюється, як сонне видиво. Бажаний, але нездійснений зінтегрований руський Львів виявляється лише ілюзією.

- ¹ “З Академічної вулиці звертав на вул. святого Миколая – згадував пізніше Василь Щурат. – Звичайно йшов просто в ту вуличку, що нині є продовженням Академічної, в вулицю Зиблікевича. Де нині Шкотська кав’ярня, раніше був дворик Фредра, попід парканами тяглася піскова доріжка. Коло дворика Фредра на потоці був мурований міст; на мості стояла кам’яна фігура св. Яна Непомука, а трохи осторонь будка шевця-полатайка, мабуть, “придворного” шевця у Франка [...] Не “придворним”, але в кожному разі упривілейованим був дід-прошак під фігурою Яна Непомука. Франко мало коли минав його, не кинувши якогось гроша у шапку. Таким самим привілеєм тишилася старуха, що [...] сідала жебрачити на другім кінці надпоточної вулички, вже на скруті в улицю Зиблікевича, майже під самою каменичкою, в котрій мешкав Франко” [5, с. 200].
- ² Звідси, зокрема, поданий з гумором львівський автопортрет І. Франка у листі до Клементини Попович з 1884 року: “Слідуючого тижня буду все у Львові [...] Але коли би мене могла застати ваша картка дома, сього зовсім не знаю – я дома рідко буваю [...] звичайно сиджу або в кав’ярні при газетах, рано в бібліотеці, або в редакції “Діла” або волочуся по улицах та заглядаю на гарні личка [...] Гарне заняття! – скажете Ви. І небезпечно, скажу я, бо я все таки трохи й поет, і гарні личка роблять на мене не раз більше враження, ніж би сього мені хотілося [...]. Отже, приїхавши, не надумуйтесь, тільки шліть картку через експреса на ул.Ліндого, ч. 3, 1 пов., мешкання п. Нагірного, на дверях його карточка прибіта. В хаті або хто буде, або ні. Як буде, нехай експрес віддасть, а як не буде, то нехай кине в скриню, що прибіта на дверях. Я звичайно що година або дві захожду додому, – отже ж, так буде і в тім разі” [15, т. 48, с. 426–427].
- ³ “Я починаю тут в Львові ставатися якимось куріозум чи знаменитістю, не знаю” – писав Іван Франко до Ольги Рошкевич у 1876 році [15, т. 48, с. 47].
- ⁴ “Мене викинено з “Просвіти”, заборонено приходити на “Бесіду”, а люди (з старших), котрі хотіли мати зі мною яке-небудь діло, видались зо мною тільки в секреті, що мене

до молодечого образ професійного письменника – людини з важкою долею, низьким соціальним статусом та малим заробітком. Це образ львів'янина, що живе у світі злигоднів й губиться у натовпі собі подібних, яких “перемелює” міська цивілізація¹.

Звісно, поза сірою, важкою, напруженою щоденністю, Франків Львів був також і Львовом свят/забав та публічного, світського життя. Такою забавою був, зокрема, академічний бал, опис якого І. Франко подавав у “Лелі й Полелі”. Це картина львівського товариського життя, що проходить у трьох просторових площинах руського/українського “Народного дому”². Образ балу в тексті І. Франка став строкатою феєричною картиною, повною звуків та динамічних рухів: тут поєднано природу і цивілізацію, індивідуальне і колективне, тут діє свій ритм, що складається зі “зав’язок”, “кульмінацій” та “епілогів”³. У такій картині сплелися два різні мотиви: образ львівського балу як простору, що “лагодить обичаї”, дещо приглушує національні й мовні суперечності та образ руського львівського балу, що є засобом національної ідентифікації української спільноти (чи української частини академічної спільноти) [порівняймо: 11].

Водночас публічні місця для дозвілля львів'ян у Франкових текстах також є холодною, безживною ареною людських пристрастей та катастроф, як офіцерське

ще дужче принижувало”, – скаржився Франко в одній зі своїх автобіографій 1890 року, писаних у формі листа до М. Драгоманова.

- ¹ Власне тому тон самоприниження панує у Франковому листі до Михайла Павлика з 1881 року: “А жити де-небудь у місті – з чого? [...] З писання повістей? Коли ж бо за них ніхто не платить. Адить, я от, що досі живу у Львові, то вже маю звиш 100 р. довгу, та й то живу як пес, у нетопленій хаті, картоплею та капустою, та й то на кошт робітника. І що тут думати про будуще ? [...], що я, зеро, я здавна вчивсь коритися, тулитися в куті, зносити життя з усілякими людьми – я не входжу в рахунок [...]. Страшно подумати, яка то машина мусить рушитися, щоб чоловік, одно малесеньке колісце, міг також і собі рушатися” [15, т. 48, с. 267].
- ² У залі для танців, де переважно забавляється молодь; буфеті та невеликих салончиках поруч із ним, де збираються старші, щоб грати в карти. У цих просторах у тканині Франкового тексту змішуються рипіння взуття (лакованих черевичків, “лякерок”), шум одягу (важкого єдвабу чи легких тканин), барвіста картина чорних фраків і глянсованих рукавичок, що еманують тепло й аромати імпрези. Львівський бал, як наголошував І. Франко, має усталений порядок; спочатку коломийка, перерва, потім – інші танці.
- ³ “З зали вдарили в уха зібраних могутні акорди розчулюючої мелодії Тимольського до однієї з його чарівних коломийок... У залі почався рух, і пари почали виступати вперед і утворили величезне барвне коло, порожнє всередині... Втім, із нерухомого кола виривається одна пара: мужчина в легких підскоках, вискакує, мов серна на поляну, ... дама пливе легко, звільна перехилиючи набік голову і піддержуючи руками фалди сукні... А після відтаювання цього майстерного соло... стрійне коло... розпадається на безчисленні самостійні групки, що схиляються, підскакують, крутяться, стрійні й повні грації. Вся зала горить і кипить, мов розклекотана поверхня озера, що піниться тисячею хвиль, бризків і вирів. Раптом лунає голос аранжера: “Голубець!” і пари з’єднуються й пускаються у вировий танець, а по трикратнім повторенні його музика вриває... Коломийка скінчена. Кавалери відпроваджують своїх дам до крісла, розпочинають розмови [...]. Численні пари панночок, побравшись за руки, ходять по залі, розмовляючи то з собою, то з кавалерами...” (“Лель і Полель”). [Порівняймо: 15, т. 17, с. 86–87].

касино на вулиці Фредра у рецепції капітана Антона Ангаровича¹. У цьому “штучному”, відштовхуючому інтер’єрі тільки читання львівської преси несподівано допомагає капітанові зблизитися з міським соціумом і зі самим Львовом². Ця “касинова лектура”, ніби проектує сам Львів на місцеві часописи, а далі – на свідомість персонажа. Це стає для капітана “повторним відкриттям” міста, а водночас свідченням “питомої львівськості” героя, навіть частково ототожнює Львів із його життям. Феноменологія читання стає феноменологією почуттів, з яких (через пригадування минулого), наче в мозаїці калейдоскопу, укладається образ галицької столиці.

Загалом образ Львова у дискурсі чи дискурсах Івана Франка також частково калейдоскопічний, бо змінюється залежно від призначення його текстів. У художніх творах він підкоряється сюжетові, а (з іншого боку) частково його формує, впливаючи на дії й почуття, психологічні портрети персонажів. У Франковій публіцистиці образ міста стає претекстом (чи навіть інтелектуальною “провокацією”) до розмови про важливі суспільно-культурні та політичні проблеми Галичини. У науковому дискурсі столиця краю як тема дослідження стає об’єктом історичного, історико-культурного та історико-літературного аналізу, але водночас слугує тлом для актуалізації історичної чи/та культурної пам’яті читачів.

Натомість ситуація самого Івана Франка, як і його героїв, на тлі львівського соціуму кінця XIX–XX століть була далеко не стабільною та “празничною”. Львівська біографія Івана Франка у чомусь нагадує осцилограму, де підняття суспільною драбиною чергувалися з болючими падіннями. Львів для нього був настільки ж щасливим, наскільки й фатальним містом. Тут вийшли його найвидатніші художні твори та наукові праці, що зробили письменника однією з центральних постатей “українського Лемберга”. Тут Іван Франко став тим, кого в різний час називали то Вічним Революціонером, то Великим Каменярем, то Мойсеєм. Його фінансовий і майновий стан та суспільний статус у місті зріс і стабілізувався. Зворотній бік цієї медалі був, як відомо, не оптимістичним. Переслідування з боку “чужих” і суспільний остракізм з боку “своїх” часто робили письменника парією, недоторканим, “людиною між світами”. Звідси – арешти і тюрма, поламана наукова кар’єра, ненадійна праця задля заробітку в “наймах у сусідів” та хронічна бідність. Потім – смерть сина Андрія, важке захворювання дружини – Ольги Хоружинської, котре

¹ “Якоюсь пустою дихнуло на капітана від тих обширних порожніх зал з шаблоново поставленими кріслами, з газетами, поукладуваними на столах, мов трупи у великій трупарні, з лакованими суфітами, окопченими тютюновим димом” [15, т. 19, с. 68]”.

² Під впливом емоцій герой Івана Франка “...почав читати часописі, хапаючи перед усього львівські [...]. Хоча в них не було цікавого ані особливого, то проте прочитував їх від дошки до дошки, не минаючи й анонсів. Відсвіжував собі в тямці фізіономію міста, його жильців, їх інтереси й уподобання, порівнював теперішнє з недавно минувшим. Кожда назва, яку зустрічав у часописах, приводила йому на тямку щось знайоме: приятеля, шкільного знайомого, лікаря, фірму кравця, що шив йому чоботи... Кожда назва вулиці викликала нові спомини. Всміхався до них, як до старих знайомих, здібаних серед чужої юрби. ... Відчитуючи ті мертві букви, слова й речення..., він навіть не намагався похопити їх логічний зв’язок, та зате [...] моментально переживав, мов у сні чи калейдоскопі... приємні або прикрі пригоди свого життя” [15, т. 19, с. 68–69].

відправило її у Заклад на львівському Кульпаркові, фактичний розпад родинних зав'язків, важка й невпинно прогресуюча хвороба письменника, доповнена нещастями Великої війни [9]. Звідси й смерть у славі, але водночас серед самотності та занедбаності. У Львові Івана Франка фаворизували, але й осуджували. Львів дав йому відчуття сімейного затишку, але той затишок завершився сімейною трагедією. Інколи цьому сприяв начебто якийсь фатум, що висів над письменником і творив йому “псячу долю”. Інколи до цього вели імпульсивні дії самого Франка, безкомпромісність, що відмежовувала його і від польського, і від українського (і, очевидно, від єврейського) Львова. Тому письменник, який спочатку прагнув вирватися з Дрогобиччини до Львова, вимушений був тікати у Нагуєвичі, або, навпаки, вирушати у пошуках кращих можливостей до столиці імперії, Відня. Однак потім Іван Франко все одно повертався до Львова. Це місто, хоч і відібрало у нього шанс стати загальноімперським чи загальноєвропейським письменником, усе ж зробило “сина Яця-коваля” одним з літературних пророків України. І навпаки, Франко став найбільшою славою українського Львова XIX–XX століть. Взаємини Івана Франка “з його і водночас не його” містом були непростими. І це закономірно. Бо багатовимірним був сам письменник, і складним було місто, у якому він жив та перейшов у безсмертя: місто його долі й недолі, радості та страждань – багатоликий Lemberg, Lwów, Львів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архітектура Львова. Час і стилі XIII–XXI ст. / ред. Ю. Бірюльов. Львів, 2008.
2. Голік Р. Геніальний дух: образ Івана Франка в літературі та культурі Галичини XIX – поч. XX століття // Вісник Львівського університету. Львів, 2011. С. 195–208. (Серія філологічна; вип. 55).
3. Горах Р. Львів – місто Івана Франка. Львів: Видавництво “Центр Європи”, 2010. 287 с.
4. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) Київ: Кри-тика, 2006. 632 с.
5. Іван Франко у спогадах сучасників. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956.
6. Історія Львова. Том 2: 1772 – жовтень 1918 / ред. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів: Центр Європи, 2007.
7. Легкий М. Охопив щонайширші простори (топонімічний сегмент прозової імагографії Івана Франка) // Парадигма. 2010. Вип. 5. С. 96–106.
8. Матусяк А. В колі української сецесії. Вибрані проблеми творчої поетики письменників “Молодої Музи”. Львів: Піраміда, 2016. 404 с.
9. Мельник Я. І остатня часть дороги... Іван Франко: 1908–1916. Дрогобич: Коло, 2006. 439 с.
10. Нахлік Є. Перипетії з приват-доцентурою Івана Франка у Львівському та Чернівецькому університетах. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2018. 170 с.
11. Серєда О. Ruś będzie tańczyć! “Руські бали” у Львові як фактор польсько-українських взаємин у Галичині кінця 40-х – 60-х років XIX ст. // Львів: місто–суспільство–культура. Т. 6 / ред. О. Аркуша і М. Мудрий (=Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск). Львів, 2007. С. 310–332.
12. Тодчук Н. Роман Івана Франка “Для домашнього огнища”: простір і час. Львів: Львів відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2002. 204 с.
13. Франко І. Для домашнього огнища. Львів, 1897. 170 с.
14. Франко І. Я. Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / рекол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2006–2010. Т. 51–54.

15. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1976–1986. Т. 1–50.
16. Франко І. Панталаха і інші оповідання. Львів, 1907. 159 с.
17. Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 672 с.
18. Чопик Р. Причинки до флори і фауни Франкового Львова // І: культурологічний часопис: Львів. Leopoldis. Lwów. Lemberg. Genius Loci, Львів, 2004. С. 205–211.
19. Ціхоцький І. Л. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 290 с.
20. Швець А. Злочин і катарсис: Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму в прозі Івана Франка. Львів, 2003. 236 с.
21. Шорске К. Віденський fin-de-siecle. Політика і культура / пер. з англ. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. 320 с.
22. Basaj M. Ze spostrzeżeń nad językiem Iwana Franki // Іван Франко і світова культура. Матеріали Міжнар. симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986). Київ: Наукова думка, 1990. Кн. 2. С. 146–153.
23. Janik A. Toulmin S. Wittgenstein's Vienna. New York: Simon and Schuster, 1973. 314 p.
24. Janik A. Wittgenstein's Vienna revisited. New Brunswick, New York: Transaction Publishers, 2001. 287 p.
25. Kotyńska K. Lwów. O odczytywaniu miasta na nowo. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2015. 240 s.

REFERENCES

1. *Arkhitektura Lvova. Chas i styli XIII–XXI st.* (2008). / red Yu. Biriulov. Lviv.
2. Holyk, R. (2011). Henialnyi dukh: obraz Ivana Franka v literaturi ta kulturi Halychyny XIX – poch. XX stolittia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna*. Lviv, *Vyp.* 55, 195–208.
3. Horak, R. (2010). *Lviv – misto Ivana Franka*. Lviv: Vydavnytstvo “Tsentr Yevropy”.
4. Hrytsak, Ya. (2006). *Prorok u svoii vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856–1886)*. Kyiv: Krytyka.
5. *Ivan Franko u spohadakh suchasnykiv.* (1956). Lviv: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo.
6. *Istoriia Lvova. Tom 2: 1772 – zhovten 1918.* (2007). / red. Ya. Isaievych, M. Lytvyn, F. Steblii. Lviv: Tsentr Yevropy.
7. Lehkyi, M. (2010). Okhopyv shchonaishyrshi prostory (toponimichniy sehment prozovoi imahografii Ivana Franka). *Paradyhma*, vyp. 5, 96–106.
8. Matusiak, A. (2016). *V koli ukrainskoi setsesii. Vybrani problemy tvorchoi poetyky pysmennykiv “Molodoi Muzy”*. Lviv: Piramida.
9. Melnyk, Ya. (2006). *I ostatnia chast dorohy... Ivan Franko: 1908–1916*. Drohobych: Kolo.
10. Nakhlik, Ye. (2018). *Perypetii z pryvat-dotsenturoiu Ivana Franka u Lvivskomu ta Chernivetskomu universytetakh*. Lviv: Vyd-vo Lviv. politekhniki.
11. Sereda, O. (2007). Ruś będzie tańczyć! “Ruski baly” u Lvovi yak faktor polsko-ukrainskykh vzaiemyn u Halychyni kintsia 40-kh – 60-kh rokov XIX st. In: *Lviv: misto-suspilstvo-kultura*, t. 6 / red. O. Arkusha i M. Mudryi (=Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna. Spetsialnyi vypusk). Lviv, 310–332.
12. Todchuk, N. (2002). *Roman Ivana Franka “Dlia domashnoho ohnyshcha” : prostir i chas*. Lviv: Lviv vidilennia Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy.
13. Franko, I. (1897). *Dlia domashnoho ohnyshcha*. Lviv.
14. Franko, I. Ya. (2006–2010). *Dodatkovy tomy do Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh i rekol.*: M. H. Zhulynskiy (holova) ta in. Kyiv: Naukova dumka, t. 51–54.

15. Franko, I. Ya. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka.
16. Franko, I. (1907). *Pantalakha i ynshi opovidania.* Lviv.
17. Khobzei, N., Simovych, O., Yastremska, T., Dydyk-Meush, H. (2009). *Leksykon lvivskyi: povazhno i na zhart.* Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.
18. Chopyk, R. (2004). Prychynky do flory i fauny Frankovoho Lvova. In: *Yi: kulturolohichni chasopys:* Lviv. Leopoldis. Lwów. Lemberg. Genius Loci, Lviv, 205–211.
19. Tsikhotskyi, I. L. (2006). *Mova prozy Ivana Franka (stylistychni novatsii).* Lviv: Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka.
20. Shvets, A. (2003). *Zlochyn i katarsys: Kryminalnyi siuzhet i problemy khudozhnogo psykholohizmu v prozi Ivana Franka.* Lviv.
21. Shorske, K. (2003). *Videnskyi fin-de-siecle. Polityka i kultura / per. z anh.* Lviv: VNTL-Klasyka.
22. Basaj, M. (1990). Ze spostrzezeń nad językiem Iwana Franki. In: *Ivan Franko i svitova kultura. Materialy Mizhnar. sympoziumu YuNESKO (Lviv, 11–15 veresnia 1986).* Kyiv: Naukova dumka, kn. 2, 146–153.
23. Janik, A., Toulmin, S. (1973). *Wittgensteins Vienna.* New York: Simon and Schuster.
24. Janik, A. (2001). *Wittgensteins Vienna revisited.* New Brunswick, New York: Transaction Publishers.
25. Kotyńska, K. (2015). *Lwów. O odczytywaniu miasta na nowo.* Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.

*Стаття надійшла до редколегії
Прийнята до друку*

A CITY OF JOY AND SUFFERING: LVIV IN THE ARTISTIC, SCIENTIFIC, (AUTO) BIOGRAPHICAL AND JOURNALISTIC DISCOURSES OF IVAN FRANKO

Roman HOLYK

*National Academy of Science of Ukraine,
Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies,
4 Kozelnytska St., Lviv, Ukraine,
e-mail: roman_holyk70@ukr.net*

Ever since the time Franko lived in Lviv, it has been disputed whether Lviv has been Franko's city and if yes, then to what degree. Despite a certain amount of current research about Lviv as a city of Franko and the characters of his texts, the author of the article is of the opinion that this topic is far from well scrutinized. This article analyzes the perception of Lviv in Ivan Franko's texts and life. The author shows how the city is depicted in his prose and poetry, scientific and journalistic texts and in the ego-documents. Lviv of the historicism and art nouveau period became a venue for rational contemplation, dramatic emotions and

radical ideas of Franko's youth, moving on to conservatism and semi-mystic visionariness of the last period of the writer's life. Ivan Franko went through a long way of growth and search for private space from rented apartments to own house. His social image also fluctuated from the talented student of the Lviv University to the condemned revolutionary, even "traitor of the nations" and further on (through the image of a successful writer, journalist and scholar) to the image of a genius and Moses of Ukraine. Franko's visions of Lviv also varied over time. On the one hand, during 1875–1916, when the writer lived in the city, the architectural, social and cultural physiognomy of Lviv was transformed. At the same time (under various circumstances) the image of the city also changed in Ivan Franko's works. But the image of Ivan Franko in the minds of the local inhabitants of the Lviv was also transformed. The artistic, scientific, and nonfiction texts of Ivan Franko were formed under the influence of the Lviv urban environment. Lviv became a place of triumph for the writer, as well as the place of his greatest life's suffering. This, according to the author, is the paradox of Franko's Lviv.

Keywords: Ivan Franko, art nouveau, literature, culture, Lviv, urban environment, "rural Lviv", cultural space, landscape, image, work, discourse.